

ئەگەر ئىن گرانىي و كارتىكرنا وئ د پەرتووكا (تارىخ ابن الوردى) دا دناقبەرا سالىن
(۶۴۳-۷۴۸مىش/۱۲۴۵-۱۳۴۷ز)
قەكۆلىنەكا دىرۆكى بەراووردكارى شروقهكارىه

م.ه. احمد اسماعيل زيبارى
زانكۆيا ئاكرى بۆ زانستىن كردارى
كۆلىژا پەروەردە
پشكا مېژوو

Email: ahmed.ismail@auas.edu.krd

أسباب الغلاء وتأثيراته في كتاب (تاريخ ابن الوردى) ما بين عامي
(۶۴۳-۷۴۸هـ/۱۲۴۵-۱۳۴۷م)
دراسة تاريخية مقارنة تحليلية

م.م. احمد اسماعيل الزيباري
جامعة عقرة للعلوم التطبيقية
كلية التربية
قسم التاريخ

Email: ahmed.ismail@auas.edu.krd

The causes of inflation and its impact in the book (Tarikh Ibn al-Wardi)
between the years (643-748 AH / 1245-1347 AD)
A historical, comparative, and analytical study

Asst. Lect. AHMED ISMAIL ZEBARI
Akre University for Applied Sciences
College of Education
Department of History
Email: ahmed.ismail@auas.edu.krd

پەيڤتەن كليل: ئىبن وەردى، گرانى، دىرۆكا ئابوورى، جفاكى، بەراووردكرن.
Keywords: Ibn al-Wardi, Inflation, Socio, economic history, Comparison.
الكلمات المفتاحية: ابن الوردى، الغلاء، التاريخ الاقتصادي، الاجتماعي، المقارنة.

وخته

نُفث فمكولينه كار ل سهر شروفهكرنا ريبازا ديرؤكنفيس زمينهدين ئبن ومردى (مرن ١٣٤٨/ك٧٤٩) دكمت د توماركرنا نهگمر و كارتتيكرنين دياردا گرانيئ دا، ل دويث پمرتوكا وى (تاريخ ابن الوردي)، د ناقيصهرا سالين (٦٤٣-٧٤٨م/١٢٤٥-١٣٤٧ز) دا، نُفث فمكولينه ل سهر بنهمايئ ريبازا ديرؤكى و بهراووردكارى و شروفهكارى هاتيبه ئافكارن، ب ممرما بهرچافكرنا تاييهتمهدين ريبازا ئبن ومردى د توماركرنا رهوشا ئابووريدا، ب ريكا بهراوردكرنا فمگيرانئ وى دگهل ديرؤكنفيسئ ههچهرخ و نيزيكن وى وهكى: مفريزى، ئبن كهسير، ئبن تهغرى بهردى، وچهندئ ديتر. د فمكوليندا نامازه ب شمش حالهتين سهرمكى بين گرانينا بهايان هاتيبهكرن، و نهجامين وى ديار كر، نهگمرين گرانيئ ل سهر سى جوران دابهش دين: نهگمرين سروشتي بين راستهوخو وهكى (كيميئنا ئافا نيلي، هيرشا كوللى، كيمبارانى)، نهگمرين مروقى بين سياسى (دورپنج، گهندهليا دارايى، قالاهايا دهستههلاتئ)، و نهگمرين ناويته كو تيكهلبينا چهندين فاكتهرانه. ديسان فمكولينئ سهلانند، ئبن ومردى ب هويربينيهكا مهن نهگمر و كارتتيكرنين ئابوورى و جفاكى توماركرينه و زاراقئ ئابوورى گراني (الغلاء) (گرانينا بهايان) ب رهنكهئ زانستى بكارئينايه، و د بهراووردكاريندا ديار دكمت كو وى ديتتهكا ئابوورى-جفاكى يا بهرفرهه د نفيسينا ديرؤكيدا هميبه، د دمهكيدا ديرؤكنفيسئ ديتر پتر گرنگى دايه لايهنين سياسى و سهربازى، نُفث تاييهتمهدينه فمگمرين بؤ پاشخانا وى وهكى دادومر و رهوشهنبيرهكى گشتگير، نُفث چهنده زى هوكاره بؤ پتر هستياريبا وى بهرامبر رهوشا زين و زيارا خهلكى د سهردهمئ ويدا.

ملخص

تتناول هذه الدراسة تحليل منهج المؤرخ زين الدين ابن الوردي (ت ٧٤٩هـ/١٣٤٨م) في تدوين أسباب وأثار ظاهرة الغلاء، وفقاً لكتابه (تاريخ ابن الوردي)، في الفترة ما بين عامي (٦٤٣-٧٤٨هـ/١٢٤٥-١٣٤٧م)، بُنيت هذه الدراسة على أساس المنهج التاريخي التحليلي والمقارن، بهدف تسليط الضوء على خصائص منهج ابن الوردي في تدوين الأوضاع الاقتصادية، من خلال مقارنة رواياته مع المؤرخين المعاصرين له مثل: المقرئزي، وابن كثير، وابن تغري بردي، وعدة آخرين. أشارت الدراسة إلى ستة حالات رئيسية لارتفاع الأسعار، وأظهرت نتائجها أن أسباب الغلاء تنقسم إلى ثلاثة أنواع: أسباب طبيعية مباشرة مثل (انخفاض مياه النيل، هجوم الجراد، قلة الأمطار)، وأسباب بشرية سياسية (الحصار، الفساد المالي، فراغ السلطة)، وأسباب مركبة ناتجة عن تداخل عدة عوامل. كما أثبتت الدراسة أن ابن الوردي قد دَوَّن الأسباب والآثار الاقتصادية والاجتماعية بدقة كبيرة، واستخدم المصطلح الاقتصادي (الغلاء) (ارتفاع الأسعار) بشكل علمي، وتوضح المقارنة أن لديه رؤية اقتصادية-اجتماعية واسعة في كتابة التاريخ، في وقت ركز فيه مؤرخون آخرون بشكل أكبر على الجوانب السياسية والعسكرية. وتعود هذه الخصوصية إلى خلفيته كقاضٍ ومثقف شمولي، مما جعله أكثر حساسية تجاه الظروف المعيشية وحياة الناس في عصره.

Abstract

This study focuses on analyzing the methodology of the historian Zayn al-Din Ibn al-Wardi (D. 749 AH/1348 AD) in recording the causes and impacts of the phenomenon of inflation (high prices), according to his book (Tarikh Ibn al-Wardi), between the years (643-748 AH/1245-1347 AD). This research is built on the basis of the analytical and comparative historical method, with the aim of highlighting the characteristics of Ibn al-Wardi's

approach in recording economic conditions, by comparing his narratives with those of his contemporary historians such as: Al-Maqrizi, Ibn Kathir, Ibn Taghribirdi, and several others.

The study refers to six main cases of price increases and clarifies its results. The causes of inflation are divided into three types: direct natural causes such as (low Nile water levels, locust attacks, lack of rain), human political causes (sieges, financial corruption, power vacuums), and complex causes which are a mixture of several factors.

Furthermore, the study proved that Ibn al-Wardi recorded economic and social causes and impacts with great precision and used the economic term for inflation (Al-Ghala) (high prices) in a scientific manner. In the comparison, it reveals that he possessed a broad socio-economic vision in writing history, while other historians focused more on political and military aspects. This characteristic is attributed to his background as a judge and a comprehensive intellectual, which is the reason for his greater sensitivity toward the living conditions and livelihoods of the people during his era.

پیشہ کی

سوپاس بۆ خودایی مہزن و دلوغان، سوپاسیہکا ہمزی مہزناہی و دلوغانیا وی، و سلاقل سہر ہنارتیی وی بن، پیشہنگی ہمی مروفا و جیہانی. دیاردا گرانینا بہایان نیکہ ژ دیاردین دیارین نابووری-جقاک بیں د پرتوکیں دیروکا نیسلامیدا دہینہ دیتین، و نگہرین وی د ناقہرا نگہرین سروشتی و مروفیدا نہ، و کارتیکرنین وی دلاہینی نابووری، جقاک و رموشتیدا دیار دبن. پرتووکا (تاریخ ابن الوردی) نیکہ ژ ژیدہرین دیروکی بیں جودا د تومارکنا کارہساتین گرانیدیا، چونکی گرانگیہکا زور دایہ تومارکنا نگہر و کارتیکرنین وی، لہوما فہکولہری ہولدا ناقونیشانی فہکولینی ب نفی رنگی بدانیت (نگہرین گرانینی و کارتیکرنا وی د پرتووکا (تاریخ ابن الوردی) دا دناقہرا سالین (۶۴۳-۷۴۸ مش/۱۲۴۵-۱۳۴۷ ز) فہکولینہکا دیروکی بہراوردکاری شروفہکاریہ).

چارچوقی فہکولینی

دہستنیشانکنا چوارچوقی دہمی بی فہکولینی د ناقہرا سالین (۶۴۳-۷۴۸ مش/۱۲۴۵-۱۳۴۷ ز) دایہ، ژبہرکو نفہ دبیتہ نیزیکترین سہردہم بۆ زیانا بن ووردی، سہرمرای ہندی کو بن ووردی د پرتووکا خو دا نامازی ب ہندہک حالہتین گرانینی بین پیش سالا (۶۴۳ مش/۱۲۴۵ ز) دکمت وکی گرانیا سالا (۵۸۶ مش/۱۱۹۰ ز)، لی نفو حالہت بین ہاتینہ وەرگرتن ژ ژیدہرین پیش خو و نہ د سہردہمی بن وەردیدانہ و ددویرن ژلای دہمیفہ، ب نفی رنگی تیدا کسایہتی و ریبازا وی یا رہسەن دیار نہدی. لہوما سالا (۶۴۳ مش/۱۲۴۵ ز) وکی دہستینکا نفی فہکولینی ہاتیہ دیارکرن، چونکی بن ووردی تیدا پشتبہستنی ل سہر فہگیرانین ہفچہرخ دکمت و ل کسین سہردہمی گرانینی زانیاری وەرگرتینہ و پاشی نفوی پشتبہستن ب چاقدیریبن خو بین راستہوخوگریہ، لیرودا دشیاندایہ تایہتمہندیبن ریبازا وی د

شروقه کرنا نه گهران و تومار کرنا کارتی کر نین گرانئی (الغلاء) دا ب پروونی دیار بکهین، کو دیمه نه کی جودا ژ دیروکنفیسین دیتر پیشکش دکت، و هر ژ بهر فی چندی بو هر حاله ته کی جودا ئماژه ب فهگیرانا ئبن و مردی هاتییه کرن و پاشی بهراوردکاری و شروقه کرن بو هاتییه کرن.

نه گهرین ههلبژارتنا بابتهی

- 1 - کیمیا فهکولینین ریباری ل سهر پهرتوکا ئبن و مردی، سهره رای جوداهیا ریبارا وی دگل ژیدهرین دیتر.
- 2 - گرنکیا پهرتوکا ئبن و مردی و مکی ژیدهره کی دیروکی و ئابووری و جفاکی بو سهرده می وی.
- 3 - بهرچاقرنا نه گهرین پهیدابینا قهرانین ئابووری و گرانبنا کهل و په لان د ماوی د ناقبهر (۶۴۳- ۷۴۸م/ ۱۲۴۵-۱۳۴۷ز) دا.

گرنکیا فهکولینی

- 1 - پیشکش کرنا نمونه کا پر اکتیکی بهراوردکرنا ژیدهرین دیروکی د تومار کرنا دیاردین ئابووری دا.
- 2 - دهوله مندکرنا تیگه هشتنا نه کادیمی دهر باره ی گه شه کرنا هزارا میژووی-ئابووری د شارستانیه تا ئیسلامیدا ب ریکا ناساندنا دیتنا ئبن و مردی.
- 3 - بهرچاقرنا رهوشا ژیار و گوهرینین جفاکی د سهرده می نفیسه ریدا.

نارمانجین فهکولینی

- 1 - دیار کرنا ریبارا ئبن و مردی د پولینکرنا نه گهراندا (سروشتی، مروقی، و ئاوینه) د شمش حاله تین جودا دا.
- 2 - دهستنیسانکرنا خالین هه فیشک و جودا د ناقبهره فهگیرانین ئبن و مردی و دیروکنفیسین دیترا.
- 3 - ئاشکر کرنا شیانین ئبن و مردی د تومار کرنا ژماره یی یا بهایان و چاقدیریکرنا کارتی کر نین جفاکی بین دیاردا گرانئی.
- 4 - گریدانا دیتنا ئبن و مردی یا ئابووری-جفاکی ب پینگه هی وی یی پیشه یی و مکی دادور و رهوشه نبیره کی گشتگیر.

ریبارا فهکولینی

1. دیروکی: کو مکرنا دهقین تاییه ت ب گرانئی ژ پهرتوکا (تاریخ ابن الوردی) و ژیدهرین دیتر.
2. بهراوردکاری: بهراوردکرنا دهقین ئبن و مردی دگل ژیدهرین دیتر بو دهرئخستنا تاییه تهمندیین ریبارا وی یا دیروکی.
3. شروقه کاری: شروقه کرنا هر حاله ته کی گرانئی بو دیار کرنا ریبارا ئبن و مردی د فهگیرانا نه گهر و کارتی کر نین گرانئی ل دویف دم و جهی وی.

پلانا فهکولینی

ئهف فهکولینه ژ بلی کورتیا وی ل پیشه کیی و دوو تهومران بخوفه دگریت، تهومری ئیکی: ژیاناما ئبن و مردی و بهرهمین ویه ب کورتی، تهومری دووی: شروقه کرن و بهراوردکرنا نه گهر و کارتی کر نین گرانئی د پهرتوکا (تاریخ ابن الوردی) دایه، ل دوماهیئ ئماژه یا ب گرنگترین

دەرئەنجامی ئەکۆلینی و کورتیا وئ ب هەردوو زمانین عەری و ئینگلیزی و لیستای ژێدەرمان
هاتییه کەرن.

ژێدەرین بکارهاتی

ئەفە ئەکۆلینی پشەبەستن ب کۆمەکا گەرنکا ژێدەرین دەرۆکی کەریه، ل پشەبەیا وان پەرتوکا (تاریخ
ابن الوردی = تتمة المختصر في أخبار البشر) یا ئبن وەردی (مرن 749/مش/1349ز) وەکی بابەتە
سەرەکی یە ئەکۆلینی، و مفاژ ژێدەرین دیتەر ژێ وەرگرتییە وەکی (تاریخ الإسلام) یا زەهەبی (مرن
748/مش/1348ز)، و (البداية والنهاية) یا ئبن کەسیری (مرن 774/مش/1373ز)، و هەندەک
پەرتوکی مەقزی (مرن 845/مش/1442ز)، و ژێدەرین دیتەر یێن کۆ دیاردین گەرنای و
کارتیکرین وان د ناڤەرا سالی (643-748/مش/1245-1348ز) دا تۆمارکەرن.

تەوهری ئیکی

ژیانناما ئبن وەردی ب کورتی
(٦٩١-٧٤٩/مش/١٢٩١-١٣٤٩ز)

نیک: ناف و ڕەچەلەک و ژ دایکبەیا و

زەینەددین ئەبو حەفس عومەرئ کورئ موزەفەرئ کورئ عومەرئ کورئ محەمەدئ کورئ ئەبی
لفهوارسئ (ابن الوردی، ١٩٩٦، ٣/١؛ ابن شاکر الکتبی، 1974، ٣/٧) وەردیی مەعریبی حەلەبی
(الصفدی، اعیان، ٦٧٥/٣)، بناڤئ ئبن وەردی یە ناڤدارە (ابن تغری بردی، دت، ٢٤٠/١٠)، ل سالا
(٦٩١/مش/١٢٩١ز) یە پەیدا یە ل (معرة النعمان^(١))، وەکی د پەرتوکا خۆ دا بەحسئ رویدانین
وئ سالی دکت و دبیژیت: ((ژ دایکبەیا مەن ب)) (ابن الوردی، ١٩٩٦، ٢/٢٣٠)، ل حەلەبی مەزن بیه
لەوما دبیژنئ حەلەبی، و زانستین خۆ یێن دەستپیکئ ل ویرئ وەرگرتینە، و ب ڕەموش باشی و زانینەکا
بەرفەرە ناڤدار بیه (ابن حجر العسقلانی، 1972، 4/229؛ ابن تغری بردی، دت، 10/240؛ ابن
عماد الحنبلی، ١٩٨٦، 8/175)، و هەر ل ویرئ بۆ دەمەکی پۆستئ دادومرئ وەرگرتینە (السبکی،
1993، ١٠/٣٧٣).

دوو: رێبازا زانستی و مامۆستایین و

ئبن وەردی خۆدان زانینەکا بەرفەرەهیه، هەلبەست و میژوو و فقه و دادومرئ پیکفە کۆمەکرینە، و
ژێدەر وەسفا و دکت و دبیژن: ((ژ خۆدان فەزل و ئەدی و شەرەزانین سەردەمی یە کۆ د هەمی
زانستانا یە زیرەک ب)) (الصفدی، ١٩٩٨، 3/677؛ ابن شاکر الکتبی، 1974، ٣/١٥٧؛ ابن حجر
العسقلانی، 1972، 4/229)، و ل سەر دەستئ کۆمەکا زانایین سەردەمی خۆ خاندینە، یێن هەرە دیار
ئەفە بێن:

١. عەبەسئ کورئ عیسا ی کورئ عەلی کورئ علوانئ سەر حاوی ی دیمەشقی، ئبن وەردی د وەسفا
ویدا دبیژیت: ((شیخئ مە ی ناسیار و خۆدان کەرامات)) (ابن الوردی، ١٩٩٦، ٢/٢٤٧).
٢. شیخئ ئیسلامئ ئبن تەیمیه^(٢)، ل دیمەشقی ئبن وەردی ئەو دیتیه و گەلەک کارتیکر لئ کەریه
هەتا وێ ڕاددە دەر بارە شیخئ ئیسلامئ گوتیه: ((... ئەگەر ئەز دناڤەرا ڕوکن و مەقامیدا
سویندئ بخۆم دئ ب وئ چەندئ سویندئ خۆم کۆ مەن ب چاقین خۆ کەس وەکی وئ نەدیتیه و وئ
ب خۆزئ کەسئ وەکی خۆ دجیهانیدا نەدیتیه)) (ابن الوردی، ١٩٩٦، ٢/٢٧٨-٢٧٩).
٣. شیخ موهەنا ئلفوعی، ئبن وەردی دقەگیرانا رویدانین سالا مرنا ویدا (٧٣٦/مش/١٣٣٥ز) دەمئ
بەحسئ مرنا وئ دکت، ب هەلبەستەکی وەسفا و دکت و دبیژیت: ((... کانئ شیخئ مەن،
پیشەنگئ مەن و هەقالئ مەن... و خوشنقی مەن و هەمی ئاواتین مەن...)) (ابن الوردی، ١٩٩٦،
٢/٣٠٢).

4. دادومرئ دادومران شهره فهددينى بارزى، ل حلهبى ل سر دهستى وى بابهتتين فقهي و كارين دادومرئ فير بيه (السبكي، 1993، 373/10).

سى: بهرهمين وى بين زانستى

بهرهمين نين ومردى گلهكن و بياقين جودا بخوفه دگرن، بين هره گرنه نهغه:

1. (تاريخ ابن الوردى = تنمة المختصر في أخبار البشر): نهغه پهرتوکهکا دبروکی يا گشتيه، نين ومردى ل دهستينکا پهرتوکهکا خودا ناماژئ ب پهرتوکهکا (المختصر في أخبار البشر) يا نهبولفيدائى نهيوبي (مرن 732/مش/1331ز) دکست و دياردکست ل سالا (709/مش/1309ز) ل سر زيدهکرييه و نافئ وئ کريه (تنمة المختصر في أخبار البشر) (ابن الوردى، 1996، 3/1).
هرچنده نين ومردى ناماژئ ب سالا (709/مش/1309ز) دکست و مکى دهستينکا تهمامکرنا وى بو پهرتوکهکا نهبولفيدائى، لئ نهگمر ل پهرتوکهکا (المختصر في أخبار البشر) بزقرين دوماهيا وئ ژلايئ نهبولفيدائى بو سالا (729/مش/1328ز) فهگمریت، چونكى نهبولفداء دقئ سالايدا دوو جارا ناماژئ ب خو و کورئ خو دکست، يا ئيکئ دهمئ ديژريت: ((دقئ سالايدا ژ خيرين سولتاني گههشتنه من ...))، و يا دووئ ناماژئ ب کورئ خو دکست دهمئ خودئ زاروکهکئ کور ددهتئ (أبو الفداء، دت، 99/4-100)، ديسان وهكهشيا زانيارى و فهگيرانين همدووک پهرتوکهکا ل سالا (730/مش/1329ز) بهلگنه ل سر قئ چهندئ (أبو الفداء، دت، 100/4؛ ابن الوردى، 1996، 283/2).

نهغجا دبیت پهيقا (وعشرين) ل پيشهکيا پهرتوکهکا نين ومرديدا هاتبيتته ژبيرکرن ل دهمئ فهخاندنا دهستنيقيسي و تاييکرنيدا و ل جهئ (تسع وعشرين وسبعمئة) ببيتته (تسع وسبعمئة)، يان ژى دبیت نين ومردى بخوب شاشى نفيسيبيت (تسع وسبعمئة) و پهيقا (وعشرين) ژبيرکريت و نهغيسيبيت. البهجة الوردية: پهرتوکهکا فقهيه پينج هزار بهيتان بخوفه دگريت (حاجى خليفه، 1941، 227/1).

3. شرح ألفية ابن مالک: نهلفيا نين مالکى شروقه کريه (ابن العماد الحنبلي، 1986، 275/8).
4. التحفة الوردية: د ريزمانيدا سهد و پينجي بهيتان بخوفه دگريت و شروقه کرييه (حاجى خليفه، 1941، 376/1).

5. دلايمئ نهدهبيدا خودانئ چهندين هملبهستايه (ابن شاکر الکتبي، 1974، 107/3).

چار: وهغمرکرنا وى

نين ومردى ل حلهبى ل نازدئ (ذی الحجة) سالا (749/مش/1349ز) وهغمر کر، ب نهگمرئ دهرئ تاغونئ کول دهغمرئ بهلاف ببي (الصفدي، 1998، 677/3؛ ابن حجر العسقلاني، 1972، 229/4؛ الشوکانى، دت، 514/1).

تهوهري دووئ

شروقهکرن و بهراوردکرنا نهگمر و کارتيکرنين گرانئ د پهرتوکهکا نين ومرديدا

نيک: گرانبيا سالا (3/64 مش/1245ز)

1- نهگمرئ گرانئ

نين ومردى دقهگيرانا خودا نهگمرئ وئ ب رهنهگکئ بهرچاڤ ب لايمنئ سياسيقه گري ددهت، ب ديارکرنا خالهکا سمرمکى دهمئ ناماژئ ب دهرکهفتنا خوارزميان (469-628/مش/1077-1231ز) ژ گوهانا شاه صالح نهيوبي (638-647/مش/1240-1249ز) دکست، ژ بهر ومرنهگرتنا وان زهقيين دهاتنه پيشبينکرن پشتى ومگرتنا ديمهشقي، ل دويڤدا ناماژئ ب نهجامئ وئ يئ راستهوخو دکست و ديژريت: ((... و ب ريکهفتن و ديمهشق دورپنچکر، لهوما خهלקئ وئ ژ گرانئ تشتهک ديت کو وينهبي وئ نههاتيه گوهلبين)) (ابن الوردى، 1996، 170/2-171).

نېولفیداء و نه لومومری ب ههمان نهگمر و ههمان دمربړین و هسفا دژواریا گرانېی دکمن (ابو الفداء، د.ت، 174/3؛ العمری، 200۵، 329/27).

لې زه هېبې و ښن ته غری بهردی نهفان رویداننن سیاسی بهر فیهتر روهندکمن، و دیار دکمن کو شاه سالح نیسماعیل (۶۳۷-۶۴۳ مش/۱۲۳۹-۱۲۴۵ ز) ل به علمه کې بی و هه فیهمانی دگمل خوارزمیان گریدا ژ بو شهرېی سالح نهیوبی، دگمل زیده کړنا هویرکاریین دیترین سیاسی (الذهبی، 1993، 350/47؛ ابن تغری بردی، د.ت، 325/6).

وهکی دیار ښن و مردی د فیه گرانو خو دا حزا وې چندی دکمت کو تیشکی ښیخته سمر پالدمری ماددی یې راسته وخو یې زه فیان وهکی نهگمرهک بو خیانه تا خوارزمیان، کو دبیته نهگمری گهمارودانی و گرانېی، بیی کو بچیته د ناډ هویرکاریین هه فیهمانینن سیاسی یین کو زیده رین دتر گرنکی پی دای، نهغه ژي رهنقه دانا رنبازا وی یا نابووری-جفاکی یه د شروفه کړنا بوویهران دا.

۲. کارتی کرنا گرانېی

ښن و مردی دگمل نېولفیدائی و نه لومومری ب بکار ښانانا دمربړینهکا ب هیز ب تنی بهس دکمن بو سالوخدانا نه خوشی: ((وینهی وې نه هاتیه گولینین)) (ابن و مردی، ۱۹۹۶، 171/2؛ ابو الفداء، د.ت، 174/3؛ العمری، 200۵، 329/27).

ل بهرام بهردا زیده رین دیتر وهکی زه هېبې و ښن ته غری بهردی دچنه د ناډ هویرکاریین ترسناک یین شویواران دا، و دیار دکمن: ((... خه لکې وې ژ برسا و دمردان مرن))، و فیه گرانهکا مهنده هوشکمر دمرباره ی خارنا گوشتی مروغان فیه گنیرن و دبیزن: ((... گه هشته من کو زه لامهک د زیندانی دا مر و نهو خارن)) (الذهبی، 1993، ۳۵۰/۴۷؛ ابن تغری بردی، د.ت، ۳۲۵/۶).

نهف جودا هییه ته که زیی ل سمر شیوازی ښن و مردی یې جودا د چرکرن و پوخته کړنې دا دکمت، کو ب دمربړینهکا کورت و یا ب هیز: ((وینهی وې نه هاتیه گولینین)) بکار دښیت بو بهرچا فکړنا قهباری مهن یې نه خوشی، ددهمه کیدا زه هېبې و ښن ته غری بهردی شیوازه کې و هسفی بکار دښین ب مهرما دیارکړنا کویراتییا کارمساتا مروقی.

دوو: گرانیا سالا (694 مش/۱۲۹۴ ز)

۱. نهگمری گرانېی

ښن و مردی نهگمری سهره کی گرانېی ب گوته کا کورت فیه گنیریت و ناماژې ب نهگمره کی سروشتی یې کارمساتې ددهت: ((نافا نیلی گه لک کیمبی و ل دویفا گرانیهک هات و پاشی دهر د ژناچوونهکا مهن)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، 233/2).

زیده رین دیتر بازنې نهگمرین سروشتی و جوگرافی بهر فیهتر دکمن، نوومیری دبیزیت هسکه سالیی وهلاتی شام و بهر قه و مه غرب ژي فیه گرت: ((... باران ل شامی راومستیا... و بهر قه و جهین سمر ب و نه، و وهلاتی مه غرب و دموروبهرین وې هسک بین)) (النویری، ۲۰۰۲، 286/31)، دیسان عینی تیروته سه لیهکا که شناسی یا دیتر زیده دکمت کو نهو ژي هملکړنا بایه کی رهش تار یه ژ لای مه غرب و بهر قه و ناخهکا زمر بلندکر و چاندن تیکدا (العینی، 2010، 299/3)، و ښن ته غری بهردی بهر دوما می و خرابتر بینا گرانېی د سالا دویفا (695 مش/۱۲۹۵ ز) پشتر است دکمت (ابن تغری بردی، د.ت، ۵۷/8). لیره دا دیارد بیت ښن و مردی یې پابه نده ب شیوازی خو یې همدم یې تمرکز کړنې ل سمر نهگمری راسته وخو یې کارمساتې و ب (کیمبیا نافا نیلی ل مسرن) راومستیت و ناچیته دناډ هویرده کاریان و ناماژې ب بهر فیه جوگرافیا کارمساتې نادهت، ددهمه کیدا دیروکنفیسین دیتر ب رهنقه کې بهر فیهتر یې جوگرافی و نهگمرین که شناسی یین زیده تر فیه گنیرن، نه فیه نده جودا هییا رنبازا دیروکنفیسان ددهته دیارکړن د تومارکړنا رویداناندا ل دویف نارمانجا وان دنفیس و بهر هه فکړنا پهرتوکاندا، نانکو نهگمر نه بنتی ب کیمبیا نافا نیلی قه یا گریدا یه، بهلکی بابین رهش و هسکه سالیهکا گشتی نهگمرن.

2. كارتیکرنین گرانین

ئبن و مردی ب دوو پهیقان ب تنی ناماژی ب کارتیکرن و شینوارین کارساتی دکمت: ((ژناقچوونهکا مهزن))، لی ژیدهرین دیتر دیمههکی تیروتهسهل یی ههرفینا ژیار و رهوشتی وینه دکمن ب نهفی رهنگی: ئبن تهغری بهردی ناماژی ب گرانینا کهلوپهلا و ناهین خارنی دکمت، بلندینا بهایی ئیردهبهکی (الإردب^(۳)) گهنمی ژ 25 دهرههمن بو 120 و پاشی 160 دهرههمن تومار دکمت (ابن تغری بردی، د.ت، ۵۷/8)، و عهینی ب دریزی ناماژی ب مرنا چهنیدن مروّف و گیانههمران و گرانینا چهنیدن تشتا دکمت و مکی فروتنا مریشکهکی (الفروج) ب ۳۶ دهرههمن، و گوندورمک (البطیخ) ب ۱۰۰ دهرههمن، و دقهگیرانا خو دا دگههیه بلندترین ناست دهمی دبیزیت: بهایی ئیردهبهکی گهنمی ل مهکههکی گههشتیه ۹۰۰ دهرههمن و یی جهی ب ۷۰۰ دهرههمن (العینی، 2010، 299/3-300).

دیسان دهربارهی برساتی و مرنا بکوم، ئبن تهغری بهردی دبیزیت: نهو کهسین ل دیوانا میراتان (دیوان المواریت^(۴)) ل قاهره هاتینه تومارکرن گههشتنه 17,500 کهسان د مهها (ذی الحجة) دا، دگهل ناماژهکرن ب ههینا ژمارهیین مهزنتر کو نههاتینه تومارکرن (ابن تغری بردی، د.ت، ۵۷/8)، و عهینی ژمارهیهکا ترسناک بو ههمی مسری پشکیش دکمت: ((... ل ویری د مهها (صفر) ئ دا سهد و ههشتی هزار کهس مرنا)) (العینی، 2010، 299/3).

ب نهگهری دژواریا کارساتی قهگیران دگههنه بلندترین ناست د سالوخدانا خارنا گوشتی مروّفاندا، بو نمونه عهینی چیروکا سی کهسان قهگوهیزیت کو زاروکهکی براژتی دگهل وان هاته دیتن و دخارن، و وان نهفه ب زاروکهکی دیتر ژی کربی روژا بهری هنگی، و دبیزیت: خهلی گوشتی مریان دخار، ب تاییهتی گوشتی زاروکان (العینی، 2010، 301/3-302).

لیرهدا جوداهیهکا بهرچاڤ دیاردبیت د ناقهرا رینازا کورت و پوخت یا ئبن و مردی بو قهگوهاستنا کارساتی و رینازا و هسفی یا تیروتهسهلا دیروکنفیسین دیترین و مکی عهینی و نووهری ژبههرکو دچنه د ناف ژمارهیین ناماران و دیمهنین ههرفینا رهوشتیدا و مکی خارنا گوشتی مروّفان.

دهربارهی نهفی گرانین ئبن و مردی نهخشهیهکی کورت پشکیش دکمت (کیمینا ئافا نیلی ← گرانی ← نهخوشی ← ژناقچوون)، لی دیروکنفیسین دیتر نهفی نهخشهیه بهرفرهتر دکمن، چونکی دیاردکمن کو: نهگهر: نه بتن ب نیلی قه گریدایه، بهلکی بابین رهش و ههکهسالیهکا گشتی.

ریژا گرانین: ژمارهیین بلندین بهایان و جوداهیهکا جوگرافی یا ترسناک (ژ 160 دهرههمن ل مسری بو 900 دهرههمن ل مهکههکی).

ژناقچوون: نامارین بلند بین مریان و ههسفرنا ههرفینا بهایین جفاکی ههتا خارنا گوشتی مروّفان.

سی: گرانینا سالا (۷۱۸مش/۳۱۸ز)

۱. نهگهرین گرانین

ئبن و مردی کومهکا نهگهرین سروشتی و مروقی بو پهیدابینا نهفی کارساتا گرانین ددهته دیارکرن و دبیزیت: ((... نهگهری گرانین کوللی بی و نهبارینا بارانی بو دهمی دوو سالان و زورداریا تههترا ژبههر مرنا خهربهنده [موحههمهد ئولجایتو خودابهنده ۷۰۳-۷۱۶مش/۱۳۰۴-۱۳۱۶ز] و گوهورینا دهولمتان و هیرشکرن)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۲۵۸/۲).

د بهرامبهردا ژیدهرین دیتر ناماژی ب هویرکاریین دهمی بو قان نهگهرانه دکمن، و مکی بهرزالی دیار دکمت کو نهگهری ئیکتی دهرکهفتنا کوللی بی ل سالا (۷۱۶مش/۱۳۱۶ز)، پاشی گرانی ل سالا (۷۱۷مش/۱۳۱۷ز) ژبههر نهبارینا بارانی دژوار بی، و ئاریشا مهزن ل سالا (۷۱۸مش/۱۳۱۸ز) ژبههر بهردوامیا ههکهسالیی و زورداریا تههترا چیتی (البرزالی، ۲۰۰۶، ۴/۴)، و عومهری دوپات دکمت کو نهگهری ههکهسالیی هاتنا کوللیهکی گلههکی زوربی (العمری، 200۵، ۵۱۸/۲۷).

لیرهدا دیاردبیت ئبن و مردی ب تنی ناماژی ب نهگهرین ئالوز و جوراوجور دکمت بیی گرنگی دانا ب دهمی رویدانا وان نهگهران، لی بهرزالی گرنگی ددهته زنجیرمیا دهمی یا هویر بو پهیدابینا گرانین،

ئەفچەندە رێبازا ئبن وەردی د دیار کرنا ئەگەرین سەر مەکیدا بێی چوونە د ناڤ هویر کارین پێشکەفتنا وئ یا سالانە دا نیشان ددەت.

۲. کارتیکرانی گرانیی

ئبن وەردی سنووری کارساتی ب ناڤینانا دەفەرین زیانفیکەفتی دیار دکەت: ((ل دیار بەکر و مووسل و ئەربیل و میڕدین و جزیره و میافارقین)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۲/۲۵۸).

لئ ژیدەرین دیتەر ب رەنگەکی هویتر زانیاریا دەر بارە ی کارتیکرنا فئ گرانیی قەدگۆهیزن و ناشکرا دکەن کو دژواریا وان ژ دەفەر مەکی بۆ ئیکادیتەر یاجودایە، بۆ نمونە:

دەمئ بەرزالی ئامازئ ب ئەربیلی (هەولێری) دکەت، دبیزیت: ژمارا مالان ژ ۱۵ هزار مالان ب تنئ ۵۰۰ مال مان، و خەلکی وئ گیا و ئالیکئ گیانەرەن دڤارن (البرزالی، ۲۰۰۶، ۴/۳۰۳-۳۰۴).

ل دویف قەگیرانا نوومیری ل گزیرتا ئبن عومەری، ژمارا مریان گەهشتیه ۱۵ هزاران، و نیزیکی ۳۰۰۰ زارۆک هاتینه فرۆتن، و سەیان گوشتی مریان دڤار و تا وی راددهی دچوونە د ناڤ مزگەفتا مەزن (المسجد الجامع) یا باژیری دا (النویری، ۲۰۰۲، ۳۲/۲۹۲).

دیسان بەرزالی ئامازئ ب میافارقینی دکەت و دبیزیت: یی د ناڤ بازارین وئ دا دەر باز ببا ژبلی شەش دکانان زیدەتر نەددیتن، دەماندەمدا ئامازئ ب شنگالی و بەغدا دکەت کو رەوشا وان سڤکتر بی، و

نەگەهشتە فرۆتتا زارۆکان یان خارنا مریان (البرزالی، ۲۰۰۶، ۴/303-304).

ل ئەفئ چەندئ دیار دبیت، ئبن وەردی ب تنئ ئامازەیا یا ب دەفەرین زیانفیکەفتی کری، لئ دیروکنفیسین دیتەر رێبازا بەراووردکرنا دەفەرەن بکارئینایە، و ب فئ چەندئ ئامارین دیموگرافی و دیمەنین ترسناک و کارساتبارین گرانیی بۆ هەر باژیر مەکی قەدگۆهیزن، لەوما کارتیکرنا ئەفئ گرانیی ب رەنگەکی رونتر

بەرچاڤدکەن.

دیسان ئبن وەردی د قەگیرانا خۆ دا دەر بارە ی کارتیکرنا کارساتی ل سەر مروڤان ب کورتی دەر دبیریت: ((هەتا زارۆک هاتنه فرۆتن و مری هاتنه خارن))، و ((ژن خۆ دکەتە مەسیحی دا حەز ل سەر کړینا

زاروکن وئ هەبیت)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۲/۲۵۸).

لئ ترسناکیا کارساتی پتر د ژیدەرین دیتەر دیار دبیت، و مەکی فرۆتتا زارۆکان عومەری قەدگێریت: کو زەلامەکی کورئ خۆ ب نانەکی فرۆت و پشتی خارنا وی نانی دمریت (العمری، 200۵، ۲۷/۵۱۸) و

نوومیری دیار دکەت کو زارۆک ب ۱۰ هەتا ۵۰ دەر هەمان دەهاتنه فرۆتن (النویری، ۲۰۰۲، ۳۲/۲۹۲).

لێرەدا ئبن وەردی خالین بلندین کارساتی (فرۆتتا زارۆکان، بینه مەسیحی بۆ فرۆتن) دەستنیشانکەت، د دەمەکیدا دیروکنفیسین دیتەر ڤان خالان ب رەنگەکی دیتەر قەدگۆهیزن کو دشیان دایە بەینە پێڤان (بهایئ

زاروکا، ژمارا گوندین ویرانی)، و قەگیرانا زانیاریین هویر و جودا ژ دەفەر مەکی بۆ دەفەر مەکادیتەر، جوداهیا رێبازین دیروکنفیسان بەرچاڤدکەت، ئبن وەردی ب کورتیا خۆ و دیروکنفیسین دیتەر ب تیرۆتەسەلیئ.

چار: گرانیا سالا (743مش/۳۴۲ز)

۱. نەگەرئ گرانیی

ئبن وەردی د قەگیرانین ئەفئ سالیڤا ئامازئ ب دەر کەفتتا دوو دیاردین ئابووری بین پیکفە گریڤایی دکەت، و ب رەنگەکی ناشکرا و راستەوخۆ ب زاراقئ (گرانی) ناڤ دبەت، گرانیا ئیکئ ل دەفەرین

کەر مەکی د مەها (ربیع الآخر) دیار دبیت، و ئبن وەردی ئەگەرئ وئ ب برنا پارمیی بەیتولمالئفە گریڤدەت، و دبیزیت: ((و ل دەفەرین کەر مەکی گرانیهک ژبەر هندی پەیدا بی)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶،

324/2؛ ابوالفداء، دت، 4/138).

گرانیا دووئ ل مەها (شوال) ئ تۆمار دکەت، دەمئ گرانی ل دیمەشقی پەیدایی هەتا خەلکی نانی جەهی خاری ژبەر دۆر پێچکرنا لەشکەری یا کەر مەکی و دبیزیت: ئوقیهکا (أوقية^(۵)) نانی گەهشتە دەر هەمەکی

(ابن الوردي، ١٩٩٦، 324/2؛ ابوالفداء، د.ت، 138/4)، ئەف تۆمار کرنا دوو جاره یا ئیک دیارده ل دو جهین جوگرافی یین جودا، به لاقیین و بهردمهوامبينا قهیرانن ئابووری ئاشکرا دکەت. دیسان ئەلعمومری قان همدوو دیاردهیان قهگیریت، و بهحسێ چهندایهتی و چهوانییا کارهساتی دکەت و ژ ناستی ناماژمپیکرنی بلند دکەت بۆ ناستی پیقانی، دهربارهی گرانیا کهرهکی تۆمار دکەت: ((... ژ بهر هندی گرانیهکا مهزن پهیدابی ههتا رتلهکا (رطل^(٦)) نانی گههشته دوو دهرههمان)) (العمری، ٢٠٠٥، 563/27). و دهربارهی گرانیا دیمهشقی، پیزانینن هویرتر زیده دکەت: ((... و گرانیا پهیدابی ههتا ئوقیهکا نانی گههشته دهرههمهکی... و خهلمکی جهه خوار، و خهراکهک (الغراة^(٧)) ل دیمهشقی گههشته دووسه [دهرههمان]) (العمری، 200٥، 564/27). ئەف بهرفرههیه د تۆمار کرنیدا پیشکەفتنهکا ریازی یا گرنگ د چاقدیریکرنا دیاردهیین ئابووریدا نیشان ددهت. ل دهمی بهراوردکرندا دگهل ژیدهرین دیتر شیواز هکی ریازی یی سهرنجرانکیش ئاشکرا دبیت، چونکی ئەو دیروکنفیسین گرنگی ب لایهنی سیاسی و لهشکری یی رویدانان ددهن، ب تهمامی زاراقی (گرانی) پشتگوهدهاقیزن، ههرچهنده ئەو پیشهاتین دینه ئەگهری گرانیی قهگیرن، وهکی مهقریزی گرنگی ددهته شروقهکرنا (سهرهتا کریت) یا سولتانی کهرهکی (سهرته القبیحه) و ناماژی ب گهندهلی و ستاندن و برنا پاری بهیتولمالی دکەت (المقریزی، ٢٠٠٦، 388/1)، بی کو ناماژی ب دیاردهیا ئابووری یا ژ چیبوی بکەت، دیسان ئبن تهغری بهردی ناماژی ب کریارین ستاندنا پاره و گهوهران ژ خهزینی قهگیریت و ههتا بهحسێ سهختهکرنا دراقی ژی دکەت (ابن تغری بردي، د.ت، 70-71/10)، لی ئەنجامین قان کریاران د چارچوقی زاراقی (گرانی) دا بهحس ناکەت، و ئبن کەسیر ژی رویدانین دورپچکرن و کوشتن و ئەنجامین سیاسی قهگیریت (ابن کثیر، ٢٠١٣، 324/16)، و مهلتی ژی ناماژی ب خرابیا سهرهتا وی و لادانا وی ژ دهستهلاتی دکەت (المطی، ٢٠٠٢، 97/1)، لی ههروهکی یین دیتر نامازه ب زاراقی گرانی نهکریه. د ئەفی بهراوردکرندا دیار دبیت، دوو دیتتین جودا د نفیسینا دیروکیدا ههنه، دیتنا ئیکی، دیتنهکا ئابوری و جفاکییه، کو ئبن وهردی و ئەلعمومری نوینهراتیا وی دکهن، چونکی گرنگی ب رهوشا ژیار و بهایان ددهن، و ناماژی ب زاراقی گرانی دکهن و وهکی دیاردهیهکا ئابووری تۆمار دکهن. لی دیتنا دووی دیتنهکا سیاسی یه کو مهقریزی و ئبن تهغری بهردی و ئبن کەسیر و مهلتی قهگوهیزن، گرنگی ب شهری دهستهلاتی و گوهورینن حوکمرانی و لقینا دهزگههین سیاسی ددهن، یا گرنگ لیرهدا ئەوه کو همدوو دیتن بهحسێ ههمان رویدانین دیروکی دکهن، لی ههر ئیک ژ وان گوشهینیرینهکی دههلبزیریت کو دگهل دیتن و ریازا وان بگونجیت: یا ئیکی کارهساتا (گرانیی) و کارتیکرن و بهلاقینا وی دههلبزیریت، و یا دووی (گهندهلیا سیاسی) دههلبزیریت و بهرچاقدکەت. دیسان ئەف بهراوردکرنا دیار دکەت کو ئبن وهردی نه ب تنی قهگوهیزمری رویدانین سهردهمی خوبیه، بهلکو شروقهکارهکی ئابووری-جفاکییه کو ل یاسایین ئەگهری دگهرا یا یین کردارین دهستهلاتداران ب رهوشا ژیارا خهلمکیفه گریددهن، و ئەو رهوش ب زاراقین وان یین دروست تۆمار دکرن، و ئەفه وی دکەته ژیدهرهکی بی وینه بۆ خاندنا دیروکا ئابووری و جفاکی، چونکی رژدیا وی ل سهر تۆمار کرنا دیاردهیی و بکارینانا زاراقی گرانی دو جاران ل بهرامهر ژیدهرین دیتر جوداهیهکا مهزن د ریازا قهگوهاستنا زانیاریاندا دیار دبیت.

پینچ: گرانیا سالا (٧٤٦ مش/١٣٤٥ ز)

ئبن وهردی د رویدانین ئەفی سالیاندا نمونیهکا شروقهکرنی یا گرنگ بۆ گرانینا ژ ئەنجامی لاوازییا دهستهلاتا سیاسی نیشان ددهت و دبیزیت: ((... وهلاتین رۆژههلات و عهجهمان د گرانین و تالانکرن و ستهمیدا بین ژ بهر ناکوکی ژ دهمی وهغرا [ئەبو سهعيد بهادرخانی کوری موحهمهد خودابهنده ٧١٦-٧٣٦ مش/١٣١٦-١٣٣٥ ز] ههتا ئەفی سالی)) (ابن الوردي، ١٩٩٦، ٣٣٠/٢-٣٣١؛ ابوالفداء، د.ت، ١٤٤/٤)، ب ئەفی گوتنا کورت، ئبن وهردی ناماژی ب سی دهستهواژان دکەت: گرانی و تالان و ستهم، ههميان دئخيته بن ئیک ئەگهردا کو (ناکوکی) یه ئەوا پشتی مرنا ئەبو سهعیدی پهیدابی.

تاييهتمنديا ديتنا ئبن وهردي ب پروهنی دياردييت، دهمی قهگیرانا وی دگهل قهگیرانین دیروکنفیسین دیتر دهیتته بهراوردکرن، ئبن کهسیر د قهگیرانین ئهقی سالیئا گرنگیی ددهته پرویدانین چهجی و ئهو زمحهتین دگهلدا، لهوا ب بهرفرههی بهحسی دهرکهفتنا کاروانان و بارانا بهیز دکمت یا بیه ئهگهری بیزاریا چهجیان هتا دیبژیت: ژنن پهردهمکری ب پیحاسی دچوون (ابن کثیر، ۲۰۱۳، ۳۳۰/۱۶-۳۳۱)، لی ئبن تهغری بهردی دقهگیرانا خو دا بتتی پیقانین ئاقا نیلی تومار دکمت و دیبژیت: ((ئاقا کهشن چار زراع (الذراع)^(۸) و سازده تبل بین، کوژمی زیدهبینی هژده زراع و یازده تبل بین)) (ابن تغری بردی، د.ت، ۱۴۷/۱۰).

ب ئهقی رهنگی، دهمی ئبن وهردی گرنگیی ددهته دیاردیمیا ئابووری (گرانی) و ئهگهرین وی بین سیاسی شروقه دکمت، ئبن کهسیر دجیته سمر کاروبارین ئابینی و چاکی، و ئبن تهغری بهردی ژی ب داتابین ئاقا نیلی قه مژیل دبیت، بی کو چ ناماژمیهکی ب گرانبینی یان رهوشا ژیارا خهلی بدن، ئهقهچنده جوداهیا گوشهیا دیتنا دیروکنفیسان دقهگوهاستنا بویهراندا ددهته دیارکرن.

د ئهقی بهراوردکرنیدا دیاردبیت ژیدهوین جودا د دیتن و ریباراندا تهمامکهرین ئیکن و زانیارین تهمام ب ریکا دیتنا وان یا جودا بهرچاقدبن و رویدان ب رهنکهکی باشت و روهنتر دیاردبیت، بو نمونه: سهرمرای ناماژمدانا ئبن کهسیری ب بارانا بهیز، و داتابین ئبن تهغری بهردی دهربارهی لافاوا نیلی (ب زیدهبینا پتر ژ ۱۸ زراعان) د شیان دابه وهکی ئهگهرهکی سروشتی ب هیته دانان بو بلندبینا بهابین کهلوپهلان، چونکی لافاوین بهیز، هندمک جاران دبنه ئهگهری تیکدانا بهرهمین چاندنی و خرابکرنا ریکان، کو دبیت ئهقی چهندی پهستانین ههلاوسانی (گرانبینا بهایان) دروستکربن و ببه سهربار بو وان پهستانین ژ ئالوزیا سیاسی پهیدابین ئهوین ئبن وهردی بهحس لی کری، ب ئهقی رهنگی، قهگیران دبنه تهمامکهرین ئیک و پیکه وینهیهکی روهنتر پینشکیش دکهن: گرانیهک ژ ئهجامی کارلیککرنا ئهگهرین سیاسی (قالاهیا دهستههلاتی) دگهل ئهگهرین سروشتی (لافاوا ویرانکهر) پهیدابیه.

جهی ناماژه پیدانی یه، قهگیرانا سالا (۷۴۶مش/۱۳۴۵ز) ههمان شیواز و ریبارا گرانیا سالا (743مش/۱۳۴۲ز) دووباره دکمت: پنگیریا ئبن وهردی ب تومارکرنا دیاردیمیا ئابووری (گرانی) ب زارافی وی یی تاییهت و گریدانا وی ب شیومهیهکی ئهگهری ب رهوشین سیاسیه، لی د بهرامبهردا دقهگیرانین ژیدهوین دیترا چ ناماژه ب دیاردا گرانیه نهکریه و پهیقا گرانی بکار نهینایه، سهرمرای ناماژمدان ب بارانین بهیز و بلندبینا ئاستی ئافی کو زوربهیا جاران دبنه ئهگهرین سروشتی بو گرانیا کهلوپهلان.

شهش: گرانیا سالا (۷۴۸مش/۱۳۴۷ز)

۱. ئهگهرین گرانیی

ئبن وهردی د قهگیرانا خو دا بو سالا (۷۴۸مش/۱۳۴۷ز)، ریبارمکا پینشکهفتی د چاقدیریکرنا دیاردهیین ئابووریدا بهرچاقدکمت، چونکی سی ئهگهرین جودا بین گرانیی د سالا کیدا تومار دکمت، ئبن وهردی ئیکم جار دهرکهفتنا کوللیی زور و بچویک د ناقهرا منبج^(۹) و بابی (الباب^(۱۰)) دا د مهها محرمی دا تومار دکمت، و ناماژئ ب دهرکهفتنا لهشکرهکی حهلبی و نیزیکی چار هزار کهسان ژ جوتیاران دکمت ((بو کوشتن و قهشارتنا وی))، دگهل وان پارهیین کو ژ مالی خهلی ل سهر وان هاتینه مهزاختن (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۳۳۴/۲)، ئهف ناماژمیا ئیکی د ئاقا خو دا توقی قهیرانهکا ئابووری ههلدگریت، چونکی مهزاختیین گشتی بین مهزن ل سهر بهرهنکارینا ئهقی ئافاتی پهستانین ههلاوسانی دروست دکهن.

ئبن وهردی بهردموامیی ددهته چاقدیریا خو د مهها (ربیع الآخر) یا ههمان سال دا، و دیاردهیهکا دی تومار دکمت کو ئهو ژی هاتنا چووچیکانه وهکی کوللین بهربهلاف ل سهر کرکر^(۱۱) و دهقرین دیتر، ئهقی چهندی خهلیک پالدا بو هندئ ب لهز و بهز دمخل و دانی خو راکهن و ههلگرن، و ئهقی دیمهنی وهسفدکمت و دیبژیت: ((ژ وان تشتانه بین وهکی وی نههاتینه بهیستن)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۳۳۴/۲). ئبن وهردی د قهگیرانا سیی یا ههمان سالدا ئهگهرهکی دیتر یی گرانینا بهایان قهدگریت و دیاردکمت، ئهو بایی مهزن یی کو گهلهک دار ژ رههان ئینایه دهر، لی ژ لایهکی دیتر قه نیعمهتی چونکی گهمیین

فرهنگان نهوین خو بهر ههفکری هیرشی بکهنه سر موسلمانان، بن نافکران (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۳۳۸/۲).

د ههماندهمدا سبت ئبن عهجهمی دههگیرانین خو دا نیزیکی ئبن و مردی فههگوهیزیت، دهرکهفتنا کولیان ل مهها موهرههمی، و هاتنا چوچکان ل مهها ربیع الآخر (سبط ابن العجمی، 1996، ۱۵۶/۱-۱۵۷)، ئهف لیکچوونا دناقهرا قان هه دوو ژیدمران دا باوهریی ب فههگیرانی زیدهتر دکهت و ئاماژهیی ب قوتابخانههکا ههزی یا ههفیشک ددهت د چاقدیریکرنا دیاردهیین نابووری دا.

لئ بهر اوردکران دگهل ژیدههرین دیترا تاکاتیا ریبازا ئبن و مردی د ههمه لایههیی و هویربینیندا ئاشکرا دکهت، ئبن کهسیر بتنی ئاماژئ ب گرانیی دکهت و هک دیاردهیهکا گشتی (ابن کثیر، ۲۰۱۳، ۳۳۹/۱۶)، لئ ئهه ئهگهرین سروشتی یین کویر یین ل پشت ئهفئ گرانیی شروقه ناکهت، و ئبن تهغری بردی ئاماژئ ب داتایین بهرزی و نزمیا ئافا نیلی دکهت بئی کو ب رهوشا نابووریهه گریدهته (ابن تغری بردی، د.ت، ۱۸۶/۱۰)، و مهقریزی فههگیرانهکا سیاسی و کارگیری یا بهر فرهه بو پرویدانین کوچکا شاهانه پیشکش دکهت، و تیدا ب رهنگههکی لاوهکی ئاماژئ ب بلندبنا بهایان ل شامئ ژ ئهگهرئ بهلافینا کولیان و کیمبنا ئافا نیلی دکهت و دیاردهیهکا کو بهایی گهنمی ژ سهه دهر ههمان بلندبیه بو پینجی و پینج دهر ههمان بو هه ئیردهههکی (المقریزی، 1997، ۴۵/۴-۴۶)، لئ گرنگیدانا وی یا سهههکی ل سهه کیشا سیاسی بیه ئهوا تیدا چهندن میر هاتینه کوشتن، و گازندن خهلهکی ههلههیی، و ئاریشهیین کارگیری.

ل سهه بنهههیی ئهفئ بهر اوردکران، ئبن و مردی و هک دیروکنفیههکی نابووری یی خودان دیتنهکا تهمام دهردهههیت، چونکی ل دویف دیاردهیهی دهیت د پیشکهفتنا وی یا دههیی و کارلیککرنا وی یا جهی دا، و ئهه بتنی ب تومارکرنا پرویدانا گرانیی بهسناکهت، بهلکو ل دویف رهه و ریشالین وی د ئهگهرین سروشتی یین زنجیرههیی دا دهیت و هکی:

کولی ← چوچک ← کیمیا بارانان ← بایین ب هیز

۲. کارتیکرنا گرانیی

ئبن و مردی دگههیهه بلندترین ناستی شروقهکرنا خو بو کارتیکرنا ئهفئ گرانیی ل سهه رهوشا دههههیی و خهلهکی وی دهههیی دبیژیت: ((گرانی ل مسر و دیمهشق و ههلهب و وهلاتین وان هههیی))، دیسان دبیژیت: ((رهوش ل دیمهشقی گهلهک خرابتر بی)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۳۳۷/۲)، زیدههاری قئ چهندئ دههگیرانا خو دا ژمارهیین دیارکری دهربارهی بهایین دیمهشقی بو مه فههگوهیزیت: غراره (الغرارة) ب ۳۰۰ دهر ههمان، و هه پینج هیک ب دهر ههههکی، و گوشت رهتهک ب پینج و زیدهتر، و زهیت رهتهک ب شهش یان ههفتان، و کارتیکرنین جفاکی یین ژئ دهرکهفتین تومار دکهت: ((ههتا کو تیدا رهوشا گهلهک کهسان ئاشکرا بی، و گهلهکان ژ ویری بهرهه ههلهب و جهین دیترا کوچکر)) (ابن الوردی، ۱۹۹۶، ۳۳۷/۲).

ژیدههرین دیترا بهر فرهههیی ئاماژه ب کارتیکرنا ئهفئ گرانیی نهکریه ژ بلئ مهقریزی ب تنی ئبن کهسیر ئاماژئ ب کیمبنا ئافئ و دکهت و دبیژیت: بو ریفینگی یا ب زهمههههیی ئافئ بو خو و گیانهههههیی خو پهیدا بکهت، دیسان ئاماژئ ب بلندبنا بهایی ههدهک کهلوپههلان دکهت ب کورتی و ل دوماهیهی ئاماژئ ب بلندبنا بهایی (مُده^(۱۲)) مکی گهنمی دکهت بو چار دهر ههمان ل دیمهشقی (ابن کثیر، ۲۰۱۳، ۳۳۹/۱۶).

د فههگیرانین ئبن و مردیدا ریبازهکا پیشکهههتی د شروقهکرنا دیاردهیین گرانییدا دیاردهیهی، چونکی:

1. ئاماژئ ب کارتیکرنا وی یا جوگرافی دکهت و ناستین توندی و دژواریا وی دپیهیت (دیمهشق ژ یین دیترا خرابتر بی).

2. دیسان کارتیکرنین وی یین جفاکی دهژمیریت (کوچکران، ئاشکرا بیا رهوشان).

3. نیشانین وی یین چهندههههتی تومار دکهت (نرخین هویر یین کالایین جودا).

ئەف رېبازا پېشکەفتی یا پەرتوکا (تاریخ ابن الوردی) دیاردکەت کو نه بنتی تۆمارەکا رویدانین بۆریه، بەلکو ئامرازەکی شروفعکاریه بۆ تیگەهشتنا لایەنین ئابووری و جفاکی د سەردەمی وی دا، ژ بەر کو ئەوی نموونەیهکا تەمامکەر پېشکیش کریه ب رەنگەکی کورت و هویر کو ب ئەفی چەندی ژ ژێدەرین دیترین هەفچەرخێ وی دەیتە جوداکرن.

دەرئەنجامین فەکۆلینێ

ل دوماهیێ فەکۆلین گەهشته هەدەک دەرئەنجامان گرنگترین ژوان ئەقەنه:

1. فەخاندنا ژیانما ئبن وەردی دیارکر، خودان کەسایەتییهکی مەوسو عییه د ناڤەرا ئەدەب، فقه و دیرۆکیدا، و ئەفی چەندی ناسنامەکا زانستی یا هەمەلایەنه پی بەخشیه.
2. ئبن وەردی رېبازەکا ریکخستی پەیرمو کریه و ب کورتی و پوختی ئامازە ب ئەگەرین کارساتا گرانیی کریه و فەگێرانین ویدا سێ جورین ئەگەران دیاردبن: سروشتی، مروفی (سیاسی) و ئاویته (تیکههل).
3. فەکۆلینێ سەلمانە، ئبن وەردی ب فەگێرانین خۆیین کورت تنی چافدیرێ ئەگەران نەبیه، بەلکو پېشەنگ بیه د تۆمارکنا کارتیکرنین و یرانکەر بین گرانیی دا ل سەر جفاکی، نەخاسە د لایەنی رەوشتی و دەروونی دا (وەکی تیکچوونا بەهایین جفاکی).
4. ئبن وەردی تۆمارکنا هویر و زانستی بۆ زارافی ئابووری گرانی (الغلاء) پېشکیش کریه، دگەل دیارکنا بهایان، ژماران و لایەنی جوگرافی.
5. بەراوردکرنی دیارکر، ئبن وەردی د نەبیسنا دیرۆکیدا گرنگیهکا زور دایه رەوشا ئابووری-جفاکی و ژيانا رۆژانه یا خەلکی، بەروفاژی دیرۆکفیسین دیتەر وەکی (ئبن کەسیری)، ئەوی ب کیمی گرنگی و سەرنج دایه سەر لایەنین سیاسی و سەربازی بین رویدانان.

ئەف دیتنا ئابووری-جفاکی یا جودا، راستەوخۆ فەدگەریتەفە بۆ پاشخانا وی وەکی دادوەرەکی دادپەرور چونکی ژ نێزیک یی ئاگەهەدارییه ل سەر کیشه و پێدفتایین جفاکی.

پەراویز:

- (1) **معرة النعمان:** باژیرەکه دکەفیتە د ناڤەرا حەلەب و حەماییدا (السمعانی، ۱۹۶۲، ج ۱، ص ۱۲۸؛ یاقوت الحموي، ۱۹۹۵، ج ۵، ص ۱۵۶؛ القزويني، د.ت، ص ۲۷۲).
- (2) **تەیممیه:** دەربارە ی ناسناقێ تەیممیه بیروبوچوونین جودا هەنە، دبێژن خیزانا باپیری وی موخەمەدی کورێ خدری یا ب دووگیانێ و ئەو بەرەف بجهئینانا فەریزا حەجی دجیت، ل سەر ریکا تەیمانی کچەکا بچیک دبینیت و دەمی زفری یەفە بۆ حەرائی کو خودی کچەکا ب رزقی خیزانا وی کری، دەما دیتی گوتی یا تەیممیه یا تەیممیه، ل بەر فی چەندی ب فی ناسناقە هاتتە ناڤکرن، دیسان هاتییه گۆتن، تەیممیه ناڤی دایکا باپیری وی موخەمەدی یه و کەسەکا شیرەتکاربیه و بەرێ خەلکی دایه باشی و ژ بەر فی چەندی گۆتنه وی ئبن تەیممیه (الصالحی، ۲۰۱۹، ص ۴-۵؛ الذهبی، ۱۹۹۳، ج ۴۵، ص ۱۳۴؛ الصفدي، ۲۰۰۰، ج ۳، ص ۳۲).
- (3) **ئیردەب (الإردب):** پېشەرەکی چاندنی یی مەزنە ب تاییەتی ل مسرێ، ل دویف سەردەمان رېژا وئ دەهاتە گوهورین، و دەهاتە بکارئینان بۆ خەملاندنا زەکاتی و خەراج و بهایان، ئانکو زەکاتا فطری ل سەر بنیاتی وئ دەهاتە دان، دیسان پېشەرین دەرلۆدان و فقییان پی دەهاتتە دیارکرن، ل دویف پېشەرین سەردەم دبیتە (۶، ۶۹ کگم) بین دەرخی یان (۵۶ کگم) بین جەهی و دبیتە نێزیک (۹۰ لیتر) (هنتس، ۱۹۷۰، ص ۵۸؛ الکوردی، ۲۰۰۵، ص ۱۸).
- (4) **دیوانا میراتان (دیوان المواريث):** نیکە ژ دیوانین دارایی و کارگیری بین فەرمی د دەولەتا ئیسلامی دا، ئەرکی وئ یی سەرەکی ریکخستن و وەرگرتنا مال و پاشماوین وان کەسان بی بین کو دمرن

و چ میراتگریڼ شهرعی نه‌بان، یانژی خودان میراتگریڼ مکی کو نه‌دشیا ههمی مالی مایی بو خو بهیت، و ئمو مالی زیده‌بویی دهاته قه‌گوه‌استن بو خه‌زینیا گشتی (بیت المال) ب ریکا قی دیوانی، دیسان نه‌ف دیوانه به‌پرس بی ژ کاروباریڼ قه‌شارتن و مؤله‌تیدانا مه‌یتین ههمی موسلمان و نه‌موسلمانان، ژ بهر هه‌ستیا ری و گرنکیا قی دیوانی، پندقیه رنقه‌به‌ری وئ کسه‌کی دادپه‌روهر و خودان باوهر بیت، و کومه‌کا نفیسه‌ران د ناف دا کار دکر بو تومارکرن و کونترولکرنا پاره و مؤلکان (القلقشندی، دت، ج ۳، ص ۵۶۸، و ج ۴، ص ۳۳).

(5) **نوقیه (الأوقية):** ئمو یه‌که‌کا کیشانی یا ئیسلامی یا به‌رنیاسه، و بهایی وئ ده‌ئته گوه‌ورین، لی ب گشتی ژ لایئ زوربه‌یا شهرعزانان به‌رامبه‌ری (۴۰) دره‌مه‌ین شهرعییه، کو دکه‌ته نیزیکی (۱۱۹.۹۷) گرامان (۴۰ x ۲.۹۷۵ گرام)، نه‌ف کیشانه بو زیر، زیف، دهرمان و تشتین سفک ده‌ئته بکارئینان (المقریزی، ۲۰۰۷، ص ۴۶-۴۷، ۶۴).

(6) **رهتل (الرتل):** یه‌که‌کا کیشانی یا سه‌رمکیه لی ب گوه‌ورینا دهم و جهی ده‌اته گوه‌ورین (رهتلی به‌غدادی، رهتلی مسری، رهتلی شامی، و هتد)، رهتلی شهرعی یئ هه‌ره به‌لاف د فقهی دا رهتلی به‌غدادیه، و شهرعزان د هژمارا دره‌مه‌ین وئ دا جودا بووینه: ژ لایئ مالکی و شافعی و زوربه‌یا زانایان: نیزیکی ۱۲۸ دره‌مه‌انه. ژ لایئ ئه‌بو حنه‌یفه‌ی: ۱۳۰ دره‌مه‌انه.

ب پیه‌ریڼ سه‌رده‌م، کیشا رهتلی شهرعی = ۲.۹۷۵ x ۱۲۸ = نیزیکی ۳۸۰.۸ گرامان (بو زوربه‌یا زانایان)، و ۱۳۰ x ۲.۹۷۵ = ۳۸۶.۷۵ گرامان (بو حنه‌فیان) (هنتس، ۱۹۷۰، ص ۸۰؛ الکوردی، ۲۰۰۵، ص ۱۸).

(7) **غهراره (الغرارة):** پیه‌رمکی دیمه‌شقی یئ که‌فته بو دمه‌لودانی (وه‌کی گه‌نمی)، بهایی وئ ل دویف ده‌فهر و سه‌رده‌مه‌ین دیروکی ده‌ئته گوه‌ورین؛ غه‌را را دیمه‌شقی نیزیکی (۲۰۴، ۵ کگم) یان (۲۶۵ لیتران) ه، ل دهمی ل دوماهیا سه‌رده‌مه‌ین نا‌فین ل غه‌زه به‌رامبه‌ری (۳۰۶، ۷۵ کگم) بو، و ل قودسی ژ ی به‌رامبه‌ری سی غه‌را رین دیمه‌شقی بی (نیزیکی ۶۱۳، ۵ کگم یان ۷۹۵ لیتران) (هنتس، ۱۹۷۰، ص ۶۴).

(8) **زراع (الذراع):** ئمو یه‌که‌کا پیه‌انی یا سه‌رمکیه بو دریزاهی و دووراتی، و دریزاهیا وئ ژ ئانیشکی هه‌تا سه‌ری تبالا نا‌فینه، له‌وما نه‌ف پیه‌ره ژ جه‌کی بو جه‌کی دیر یئ جودایه ل دویف دریزای و کورتیا زه‌ندکا خه‌لکی وئ، شهرعزان د دیارکرنا دریزایا وئ دا جودا بووینه، و ب چهند ریکان ده‌ئته خه‌ملاندن، وه‌کی: ب جه‌هی: ۱۴۴ جه‌هین ریزکری.

ب پینان: به‌رامبه‌ری دوو پینانه و پی = ۱۲ تبل. ب سانتیمه‌تران: دریزاهیا زه‌ندی ب نیزیکی (۴۵) سانتیمه‌تران ده‌ئته خه‌ملاندن (ب دروستی ۴۵.۷۲ سم د هنده‌ک هژماران دا، و نیزیکی ۴۸ سم د هنده‌کین دی دا، لی یا نا‌قدار بکارئینانا ۴۶ سم یه) (هنتس، ۱۹۷۰، ص ۹۲؛ الکوردی، ۲۰۰۵، ص ۲۴۷).

(9) **منبج:** باژیرمکی دیروکی یئ که‌فنا ره، روبه‌رمکی مه‌رن و به‌رفره‌هه، خودان خیر و بیرین زوره د ناف ده‌شتایه‌کا قه‌کری دا، د نا‌قیه‌را وئ و پروباری فوراتی دا سی فه‌رسه‌خ هه‌نه (۱۸ کم)، و دویراتیا د نا‌قیه‌را وئ و حه‌له‌بی دا ده‌ه فه‌رسه‌خه (۶۰ کم)، و نه‌ف باژیره خودان شووره‌کا ب هیز و ریک و پیکه و ئا‌قا وئ زورا شرین و ساخه‌مه، چونکی ژ کانی و جوباریڼ سه‌ر عه‌ردی و بیرین ناف مالان دابین دبیت (یا‌قوت الحموی، ۱۹۹۵، ج ۵، ص ۲۰۵-۲۰۷؛ القطیعی، ۱۹۹۱، ج ۳، ص ۱۳۱۶).

(10) **الباب:** باژاروکه‌کی بچوکه ژ کاروباریڼ حه‌لی و دکه‌فته سه‌ر ریکا (وادی بطنان)، کو ب (باب بزاعه) ژ ده‌اته ناسین، نیزیکی دوو میلان ژ منبجی یا دوویره، و بو حه‌لی ده‌ه میلان، یئ ب نا‌قداری ب چنکرنا قوماشی (کرباس) و هه‌رنا وئ بو میسر و شامی، که‌سین نه‌فی باژاروکی ب (البابی) ده‌اته ناسین، و کومه‌کا زانا و هوزانفانان (وه‌کی حه‌مدانی ئه‌لبابی) ژ دهرکه‌فینه

(ياقوت الحموي، ١٩٩٥، ج ١، ص ٣٠٣؛ الزبيدي، ١٩٦٥، ج ٢، ص ٤٩؛ القطيعي، ١٩٩١، ج ١، ص ١٢٤).

11) **كركر:** نافى (كركر) د ژېدهرین جوگرافی و ډیروکیدا یو چمند جهین جودا هاتیته گوتن، لی بوجوونا همره گونجای یو نهقی دهقی ډیروکئی (یی هیرشا چویچکان یو سر دمخل و دانی)، بوجوونا یاقوتی همره یو نهوا ژ بن نهسیری فهگوهاستی دهمن ډیتریت: کرکر کهلهکه دهقیته د ناخبره مهلتیه (ملطیه) و نامه دای (یاقوت الحموی، ١٩٩٥، ج ٤، ص ٤٥٢-٤٥٣) چونکی دهقمره کشتوکالی یه و دهقیته سر روبرای فوراتی ل کوردستانا باکور.

12) **مود (المد):** هو پیغمه کی سره کییه د شهریه تی نیسلامی دا، و ژ صاعی بچووکتره، و یه کهکا سره کییه د زهکاتا فطری و کهفارتان و دهستقیژ و غوسلی دا، ژ لای زوربیا شهر عزانان (مالکی، شافعی، حنبلی): مود بهرامبری رمتلک و سیه کارمتلی (١.٣٣٣ رمتل) یی به غدادیه، کو دکته نیزیکی (٥٠٩) گرامین گنمی (چونکی رمتل = ٣٨٠.٨ گرام $\times$ ١.٣٣٣ = ٥٠٧.٧ گرام = ٠.٥٠٩ کغم)، لی ژ لای حنه فیان: مود بهرامبری دوو رمتلانه، کو دکته نیزیکی ٧٧٥ گرامان (٢ $\times$ ٣٨٦.٧٥ گرام = ٧٧٣.٥ گرام = ٠.٧٧٥ کغم) (المقریزی، ٢٠٠٧، ص ٧١؛ هنتس، ١٩٧٠، ص ٧٤؛ الکوردی، ٢٠٠٥، ص ١٨).

لیستا ژېدهران:

نیک: ژېدهرین سره کی

1. البرزالي، علم الدين أبو محمد القاسم بن محمد بن يوسف الإشبيلي الدمشقي (ت ٧٣٩ هـ/١٣٣٨ م). (٢٠٠٦). **المقتفي على كتاب الروضتين - المعروف بتاريخ البرزالي**. تح: عمر عبد السلام تدمري. بيروت: المكتبة العصرية.
2. ابن تغري بردي، جمال الدين يوسف بن تغري بردي بن عبد الله (ت ٨٧٤ هـ/١٤٦٩ م). (د.ت). **النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة**. مصر: وزارة الثقافة والإرشاد القومي. دار الكتب.
3. حاجي خليفة، مصطفى بن عبد الله كاتب جلي (ت ١٠٦٧ هـ/١٦٥٦ م). (١٩٤١). **كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون**. بغداد: مكتبة المثنى.
4. ابن حجر العسقلاني، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد (ت ٨٥٢ هـ/١٤٤٨ م). (١٩٧٢). **الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة**. تح: محمد عبد المعيد ضان. حيدر اباد: ط ٢. مجلس دائرة المعارف العثمانية.
5. الذهبي، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز (ت ٧٤٨ هـ/١٣٤٧ م). (١٩٩٣). **تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام**. تح: عمر عبد السلام التدمري. بيروت: ط ٢. دار الكتاب العربي.
6. الزبيدي، محمد مرتضى الحسيني (ت ١٢٠٥ هـ/١٧٩٠ م). (١٩٦٥). **تاج العروس من جواهر القاموس**. تح: عبد الستار أحمد فراج، الكويت: مطبعة حكومة الكويت.
7. سبط ابن العجمي، موفق الدين أحمد بن إبراهيم بن محمد بن خليل (ت ٨٨٤ هـ/١٤٧٩ م). (١٩٩٦). **كنوز الذهب في تاريخ حلب**. حلب: دار القلم.
8. السبكي، تاج الدين عبد الوهاب بن تقي الدين (ت ٧٧١ هـ/١٣٧٠ م). (١٩٩٣). **طبقات الشافعية الكبرى**. تح: محمود محمد الطناحي وعبد الفتاح محمد الحلو. الرياض: ط ٢. دار هجر للطباعة والنشر والتوزيع.
9. السمعاني، عبد الكريم بن محمد بن منصور (ت ٥٦٢ هـ/١١٦٦ م). (١٩٦٢). **الأنساب**. تح: عبد الرحمن بن يحيى المعلمي اليماني (واخرون)، حيدر آباد: مجلس دائرة المعارف العثمانية.

10. الشوكاني، محمد بن علي بن محمد بن عبد الله اليمني (ت ١٢٥٠هـ/١٨٣٤م). (د.ت).
البدر الطالع بمحاسن من بعد القرن السابع. بيروت: دار المعرفة.
11. الصالحي، محمد بن أحمد بن عبد الهادي الدمشقي (ت 744هـ/1343م). (2019).
العقود الدرية في ذكر بعض مناقب شيخ الإسلام ابن تيمية، تح: علي بن محمد العمران. بيروت:
ط3. دار ابن حزم.
12. الصفدي، صلاح الدين خليل بن أيبك (ت ٧٦٤هـ/١٣٦٢م). (١٩٩٨). أعيان العصر
وأعوان النصر. تح: علي أبو زيد و آخرون. دمشق: دار الفكر.
13. (2000). الوافي بالوفيات، تح: أحمد الأرناؤوط وتركي مصطفى. بيروت: دار إحياء
التراث.
14. ابن العماد الحنبلي، أبو الفلاح عبدالحى بن أحمد بن محمد العكري (ت ١٠٨٩هـ/١٦٧٨).
(١٩٨٦). شذرات الذهب في أخبار من ذهب. تح: محمود الأرناؤوط. دمشق: دار ابن كثير.
15. العمري، شهاب الدين أحمد بن يحيى ابن فضل الله (ت 749هـ/1348م). (200٥).
مسالك الأبصار في ممالك الأمصار. أبو ظبي: المجمع الثقافي.
16. العيني، بدر الدين محمود بن أحمد بن موسى (ت 855هـ/1451م). (2010). عقد
الجمان في تاريخ أهل الزمان. تح: محمد محمد أمين. القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية.
17. أبو الفداء، الملك المؤيد إسماعيل بن علي بن محمود ابن عمر بن شاهنشاه بن أيوب (ت
732هـ/1332م). (د.ت). تاريخ أبي الفداء المسمى المختصر في أخبار البشر. (د.م): المطبعة
الحسينية المصرية.
18. القزويني: (زكريا بن محمد بن محمود القزويني ت 682هـ/1283م). (د.ت). آثار البلاد
وأخبار العباد، بيروت: دار صادر.
19. القطيعي، صفى الدين عبد المؤمن بن عبد الحق البغدادي ت 739هـ /1338م).
(١٩٩١). مرصد الاطلاع على أسماء الأمكنة والبقاع، بيروت: دار الجبل.
20. القلقشندي، أحمد بن علي بن أحمد الفزاري (ت 821هـ/1418م). (د.ت). صبح الأعشى
في صناعة الإنشاء، بيروت: دار الكتب العلمية.
21. الكتبي، صلاح الدين محمد بن شاکر بن أحمد بن عبد الرحمن بن شاکر (ت
764هـ/1362م). (1974). فوات الوفيات. تح: إحسان عباس. بيروت: دار صادر.
22. ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر القرشي (ت 774هـ/1373م). (٢٠١٣). البداية
والنهاية. تح: مجموعة من المحققين. بيروت: ط3. دار ابن كثير.
23. المقريزي، تقى الدين أحمد بن علي بن عبد القادر (ت 845هـ/1441م). (1997).
السلوك لمعرفة دول الملوك. تح: محمد عبد القادر عطا. بيروت: دار الكتب العلمية.
24. (٢٠٠٦). المفقى الكبير. تح: محمد اليعلاوي. بيروت: ط2. دار الغرب الاسلامي.
25. (٢٠٠٧). الاوزان والاكياس الشرعية. تح: سلطان بن هليل. بيروت: دار البشائر
الاسلامى.
26. الملطي، زين الدين عبد الباسط بن أبي الصفاء غرس الدين خليل بن شاهين الظاهري
(ت ٩٢٠هـ/١٥١٤م). ٢٠٠٢. نيل الأمل في ذيل الدول. تح: عمر عبد السلام تدمري.
بيروت: المكتبة العصرية للطباعة والنشر.
27. النويري، شهاب الدين أحمد بن عبد الوهاب بن محمد بن عبد الدائم القرشي البكري (ت
٧٣٣هـ/١٣٣٢م). (٢٠٠٢). نهاية الأرب في فنون الأدب. القاهرة: دار الكتب والوثائق القومية.
28. ابن الوردي، زين الدين عمر بن مظفر بن عمر بن محمد المعري (ت ٧٤٩هـ/١٣٤٨م).
(١٩٩٦). تاريخ ابن الوردي. بيروت: دار الكتب العلمية.
29. ياقوت الحموي، شهاب الدين ياقوت بن عبدالله الرومي الحموي (ت 626هـ/1228م).
(1995). معجم البلدان. بيروت: ط2. دار صادر.

دوو: ژیدهرین لاوهکی

30. الوردی، محمد نجم الدین (٢٠٠٥). المقادير الشرعية والأحكام الفقهية المتعلقة بها
كيل-وزن-مقياس منذ عهد النبي صلى الله عليه وسلم وتقويمها بالمعاصر، القاهرة: ط٢، مطبعة
السعادة.
31. هنتس، فالتر (١٩٧٠)، المكييل والأوزان الإسلامية وما يعادلها في النظام المتري. تر:
كامل العسيلي، عمان: منشورات الجامعة الاردنية.